

BELLETEN

Cilt: LXI

Nisan 1997

Sayı: 230

ESKİ ANADOLU KENTLERİNDEN
LUHUZATIA/LAWAZANTIYA'NIN TARİHİ VE
LOKALİZASYONU ÜZERİNE

TURGUT YİĞİT*

M.Ö. II. binyıl Anadolu'sunun önemli şehirlerinden biri olan Lawazantiya'nın Asur Ticaret Kolonileri döneminden başlayarak Geç Hitit'e kadar iskân edildiğini, her ne kadar bu şehir hakkında geniş bilgiler edinmemize imkân vermeyecek kadar az da olsa, çivi yazılı belgelerde Lawazantiya'ya ilişkin kayıtların sürekliliği ile biliyoruz.

1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi

Şehrin adı, Asur Ticaret Kolonileri devri metinlerinde genellikle "Luḫuzatia" formundadır¹. Bunun yanında yine aynı dönem metinlerinde "Luḫuzutia", "Luḫazatia" ve "Luḫusátia" formları da kullanılmıştır².

Genellikle ticari içeriğe sahip olan bu dönem belgelerinden Luḫuzatia şehrine ilişkin geniş bilgiler elde etmek mümkün değildir. Yine aynı nedenle, yani belgelerin tarihsel içerikli olanlarının çok az olması ve bunların da Luḫuzatia'ya ilişkin kayıtlar içermemesi nedeniyle, Luḫuzatia'nın tarihi hakkında bilgimiz bu dönem için yoktur. Ancak, sadece konumuz olan şehir için değil, bu dönem Anadolu'sunun bir çok şehri için bir kaç istisna dışında aynı durum geçerlidir. Asurlu tüccarlar tarafından bırakılmış Anadolu'nun

* A.Ü. DTCF Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Lawazantiya ve Luḫuzatia'nın aynı şehrin adının birbirini izleyen dönemlerde kullanılan farklı iki formu olduğu için bak. s. 4, dn. 24.

² Şehrin adının bu formlarda kullanıldığı metin yerleri için bak. K. Nashef, *Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit*, RGTC IV, Wiesbaden 1991, s. 78-79; ayrıca bak. H. Hirsch, "La(hu)wazantiya/Luḫuzattia", *RLA VI*(1980-1983), s. 433-435.

ilk yazılı belgelerinden, Kültepe dönemi Luḫuzatia'sı hakkında elde edilebilen bilgiler şunlardır:

İdari yönden bakıldığında, Anadolu'nun o zamanki siyasal yapısının gereği olarak, her şehirde olduğu gibi, Luḫuzatia'da da şehrin bir baş yöneticisi bulunuyordu. Metinlerde Luḫuzatia'da "rubaum" dan (kral, bey) söz edilmektedir³. Hatta bunlardan birinde kralın (beyin) adı da verilir⁴.

Bu dönem belgelerinden birinden⁵ Luḫuzatia şehrinin "rubatum"u(kraliçe, beyçe) olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra doğrudan Luḫuzatia'da kraliçeye işaret etmemekle beraber anı dönemdeki şehirlerin bayan idarecilerinin olduğunu gösteren belgeler mevcuttur⁶. Asur Ticaret Kolonileri dönemi belgelerinde Luḫuzatia şehrinde kraliçenin varlığının ortaya çıkması, hatta diğer şehirlerle ilgili olarak kraliçenin dirayetli bir idareci olarak görünmesi, daha sonraki dönemde Hititler'de izlenebilen, muhtemelen bir yerli Anadolu geleneğinin izleri olarak kabul edilebilir. Eski Hitit dönemine baktığımızda kralın yanında güçlü bir Tawanannalık kurumu bulunduğunu görüyoruz. Bu durum özellikle I. Ḫattuşili ile ilgili olarak çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkar. Tawananna olmasalar bile bu kralın zamanında kraliyet ailesi mensubu kadınların önemli siyasal, ekonomik vs. gücü ellerinde bulundurdukları belgelerden anlaşılmaktadır⁷. Sadece Eski Hitit'te değil, sonraki dönemlerde de kralın yanında kraliçenin de etkili olduğunu izlemek mümkündür. Bunu bir Anadolu geleneğinin birbirini izleyen tarih-sel çağlardaki yansıması olarak görebiliriz⁸.

Luḫuzatia'da "ekallum"un (saray) bulunduğuna işaret eden kayıtlar bazı belgelerde vardır⁹. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi şehrin kral ve kraliçesi-

³ CCT 2, 48, 36. Bak. L.L.Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Mouton 1970, s. 81, 142, 145. Kt. 82/T 51. K.R.Veenhof, "Status and Offices of an Anatolian Gentleman Two Unpublished Letters of Huharitaku from Karum Kanish", *Anatolia and the Ancient Near East, Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, Ankara 1989, s. 515, n. 4.

Kt.n/k 76, 13. V. Donbaz, "The Business of Ased, an Anatolian Merehant" *Afo XXXV* (1988), s. 53.

⁴ "A-su ru-ba-um sa Lu-ḫu-sa-di-a" Donbaz, a.g.y.

⁵ CCT 4, 19c 20. Bak. Orlin, a.g.e., s. 146 ve n. 40, s. 81.

⁶ Bak. Orlin, a.g.e., s. 75-87 ve yine bak. M.T. Larsen, *The old Assyrian City-State and its Colonies*, Copenhagen 1976, s. 121 dn. 44.

⁷ T. Yiğit, "I. Ḫattuşili ve Dönemi" (basılmamış doktora tezi. Ank. Ün. Sos. Bil. Enst.). Ankara 1994, s. 89 vd., 192 vd.

⁸ M. Darga, *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1984, s. 8.

⁹ Bak. Orlin, a.g.e., s. 81.

nin varlığı ve o dönem Anadolu'sunda her şehirde bağımsız bir şehir devletinin hüküm sürüyor olması da bunu gerektirir.

Luhuzatia'nın coğrafi konumunun Hürama şehrine yakınlığı Asur Ticaret Kolonileri devri belgeleri ile ortaya çıkar. Coğrafi olarak yakın olan bu iki şehrin bu dönemde idari ve adli bakımdan da birbiriyle bağlantılı olduğu öncelikle bir metne¹⁰ dayanılarak ileri sürülmektedir¹¹. Bu metne göre, Luḫuzatia şehrinde başlamış olan bir anlaşmazlık konusu Hürama karumunun yargılama yetkisi altında devam etmektedir. Ancak burada söz konusu olan şüphesiz Asurlu kolonistler açısından bir bağımlılıktır.

Luhuzatia'nın geçtiği bir diğer bu dönem metni, şehirler ve yerli idarecilerin birbiriyle ilişkileri açısından fikir vermesi ile ilginçtir. Üç Asurlu tüccar (İmdilum, Ennam-bêlum ve Aşşur-Şululi) tarafından Puzur - Aşşur isimli tüccara gönderilen bir mektup olan bu belgede¹², konu kaçakçılıktır¹³. Puşuken adlı bir tüccar kaçakçılıktan dolayı yakalanmış ve hapse atılmıştır. Puşuken'i hapse attıran kraliçe (muhtemelen Kaniş kraliçesi¹⁴) Luḫuzatia, Hürama, Şalaḫşua şehirleri hükümdarlarına haber yollayarak kaçakçılığa ilişkin önlemler almalarını ister¹⁵. Anadolu'da hapishaneye ilişkin ilk kayulardan birini de içermesiyle dikkat çeken¹⁶ bu belgede, Luḫuzatia'daki otoritenin diğer iki şehirle birlikte kraliçenin talimatlarına muhatap olması, idari yönden bu üç şehrin kraliçenin bulunduğu şehre karşı bazı yükümlülükleri olduğunu, belki de bu şehrin otoritesine karşı çıkamadıklarını akla getirir.

Bir metinde yer alan Luḫuzatia'nın Asur ile Anadolu arasındaki ticaretteki konumuna ilişkin ifade dikkati çeker. Burada tüm malların ilk olarak Luḫuzatia'ya getirilmesi gerektiği belirtilir¹⁷.

¹⁰ G. Eisser-S. Lewy, "Die altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe, "MVAG XXXIII (1930), no. 252, (VAT 13535).

¹¹ P. Garelli, *Les Assyriens en Cappadoce*, Paris 1963, s. 112; A. Goetze, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven 1940, s. 73; Orlin, *a.g.e.*, s. 142 vd.

¹² B. Kienast, *Die altassyrischen texte des Orientalischen Seminars...*, Berlin 1960, no 62 (ATHE 62).

¹³ Asur Ticaret Kolonileri devrinde kaçakçılık için bak. K.R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Leiden 1972, s. 305 vd.

¹⁴ Orlin, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁵ Garelli, *a.g.e.*, s. 113; Orlin, *a.g.e.*, s. 107; Veenhof, *a.g.e.*, s. 307-308.

¹⁶ K. K. Riemschneider, "Prison and Punishment in Early Anatolia", *JESHO XX/1* (1977), s. 115.

¹⁷ Veenhof, *a.g.e.*, s. 332 ve Hirsch, *a.g.y.*, s. 434'den N. B. Jankowska, *Klinopisnye teksty iz Kjul-tepe v sobranijach SSR*, Moskau 1968, no. 64 (KTK 64).

Asur Ticaret Kolonileri döneminin bazı belgelerinde¹⁸ Luḫuzatia şehri o zamanın kıymetli bir madeni asi'um (meteor demir?) ile ilgili olarak geçmektedir¹⁹. Bu belgelerden Luḫuzatia ve oradaki maden ticareti hakkında yarıntılı bilgiler edinmek mümkün olmamaktadır. Dikkati çeken nokta, Luḫuzatia şehrinin aktif olarak rol aldığı ve bir takım yolsuzluklara da konu olan asi'um'un ticaretinde Ḫurama şehrinin de Luḫuzatia ile birlikte geçiyor olmasıdır.

Luḫuzatia'ya ilişkin belgelerdeki kayıtlar göz önüne alındığında yün ile de yakın ilişkisi dikkati çeker²⁰. Buna göre şehrin bir yüncülük ve dokuma merkezi olduğu ileri sürülmektedir²¹.

2. Hitit Dönemi

Asur Ticaret Kolonileri dönemi belgelerinde genellikle "Luḫuzatia" formunda rastladığımızı daha önce belirttiğimiz şehrin adı, Hititler döneminde belgelerde artık karşımıza "La(ḫu)wazantiya" olarak çıkmaktadır. Hitit çivi yazılı belgelerinde de, önceki dönemde olduğu gibi, şehrin adı çok küçük değişikliklerle geçer²². Eski Hitit dönemi belgelerinden I. Ḫattuşili zamanına ait Akadca yazılmış olan ve "Urşu kuşatması metni" olarak adlandırılan belgede "Luḫuzzantiya" olarak görünür²³. Şehrin adının Hitit çivi yazısı ile Akkadca yazılmış bir Eski Hitit dönemi metnindeki bu formu, Kültepe metinlerindeki "Luḫuzatia" ve Hitit metinlerindeki "La(ḫu)wazantiya" adları arasında bir ara form olması dolayısıyla, bu ikisinin aynı şehir için farklı dönemlerde kullanıldığının bir işaretidir²⁴. Yine Eski

¹⁸ CCT 2, 48; CCT 2, 43; ICK I, 126.

¹⁹ Bak. B. Landsberger, "Kommt Ḫattum 'Hettiter Land' und Ḫatti'um 'Hettiter'in den Kültepe-Tafeln vor?" Ar. Or. XVIII/1-2 (1950), s. 334; Lewy, Ar. Or. XVIII/3 (1950), s. 424 vd.

²⁰ CCT 4, 6c, 23; TC III/1 51,7 vd.; BIN 4, 6, 23; BIN 4, 162, 33; BIN 4, 181, 1, vd.; BIN 6, 176, 9.

²¹ J. Lewwy, "Some Aspects of Commercial Life in Assyria and Asia Minor in the Nineteenth Pre-Christian Century", JAOS 78 (1958), s. 89-91; Garelli, *a.g.e.*, s. 113; Veenhof, *a.g.e.*, s. 136.

²² Bu formlar ve hangi belgelerde yer aldıkları için bak. J. Tischler-G.F. del Monte, *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, RGTC VI, Wiesbaden 1978, s. 237; I. Wegner, "La(ḫu)wazantiya" RIA VI (1980-83), G.F. del Monte, *Die Orts-und... (suppl)*, RGTC VI/2, Wiesbaden 1992, s. 91.

²³ KBo I 11 öy. 21.

²⁴ Bak. B. Landsberger, "Über die Völker Vorderasiens im dritten Jahrtausend", (ZA(NF) I (1924), s. 224 dn. 4; H.G. Güterbock, "Die historische Tradition und ihre literarische

Hitit dönemine ait, ve yine muhtemelen I. Ėattuşili zamanına tarihlenen bir belgede aynı formda geçer²⁵. Şehrin adının, Hitit İmparatorluk dönemi belgelerinde görölen "Lawazantiya" yazılışına ilk kez İmparatorluk öncesine ait olmak üzere Telipinu fermanında rastlıyoruz²⁶. Bir Yeni Asur dönemi belgesinde bulunan ve III. Salmanassar'ın seferine konu olan Kisuatni (Kizzuwatna) ile birlikte geçen "Lusanda"nın²⁷ Lawazantiya ile aynılığı kabul edilmektedir²⁸.

Urşu şehrinin kuşatılması ve bu kuşatma sırasında gelişen olayları konu alan I. Ėattuşili zamanına ait metinde Lawazantiya şehrinin geçiyor olması²⁹, Hititler dönemine ait belgelerde bu şehre ait en eski kayıdı bize sunar³⁰. Metinde, kuşatma sırasında "LuĖuzzantiya" şehri kralın karargahı olarak görönmektedir³¹. Anlatılanlara göre, kral kuşatmayı komutanları aracılığıyla bizzat idare etmekte, ancak, doğrudan kuşatma yerinde değil, herhalde yakın bir yerde olan "LuĖuzzantiya" da bulunmaktadır³². Metnin ay. 21-22. satırı şöyledir: "Kral Şanda'yı 'Luhuzzantiya'ya çağırıldı ve Karkamışlı adamın kölesi hakkında ona sordu..."³³. Buradaki Şanda, kuşatmayı yürüten komutandır ve kral tarafından "LuĖuzzantiya"ya rapor vermeye çağırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim metnin devamında Şanda'yı tekrar krala rapor sunarken görüyoruz. Zaten kuşatmanın seyrinden pek memnun olmayan kral, Şanda'yı bu durumda sorumlu tutarak azarlamaktadır³⁴.

Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", ZA(NF) X (1938), s. 136; H. Th. Bossert, "Hitit Hiyeroglif Metinlerinde Tanrıca Hepat", Belleten XV (1951), s. 329.

²⁵ Bak. aşağıda dn. 30.

²⁶ KBo III 1 öy. II 20, 21.

²⁷ Bak. F. Safar, "A Further Text of Shalmaneser III", SUMER VII (1951), s. 19.

²⁸ Bak. aşağıda dn. 44.

²⁹ KBo I 11 öy. 21: Burada metin kopyalarında öy. olarak verilen yüz, Güterbock, *a.g.m.*, s. 114 vd'da ay. olarak kabul edilmiştir.

³⁰ Bunun dışında I. Ėattuşili zamanına tarihlenme ihtimali olan Lawazantiya'nın geçtiği tek belge KBo III 46 no'lu metindir. 24. satırda şehrin adı "Lu]Ėu-uz-za-an-ti-a" olarak okunmaktadır. Bu metin CTH 13'de I. Murşili(?) ye verilirken, A. Kempinski-S. Koşak, "CTH 13; The Extensive Annals of Ėattuşili I(?), "Tel Aviv XI/2 (1982), s. 87 vd.'da bu metnin I. Ėattuşili'ye ait olabileceğini belirtmişler, bu görüş de taraftar bulmuştur.

³¹ E. Bilgiç, "Die Ortsnamen der 'kappadokischen' Urkunden im Rahmen der alten Sprachen Anatoliens", AfO XV (1945-51), s. 16; J. Garstang-O.R.Gurney, The Geography of the Hittite Empire, London 1959, s. 55-56.

³² Metin için bak. Güterbock, *a.g.m.*, s. 114 vd.

³³ KBo I 11 öy. 21-22. Bak Güterbock, *a.g.m.*, s. 116-117.

³⁴ KBo I 11 ay. 10-13 Bak. Güterbock, *a.g.m.*, s. 120-121.

Telipinu Fermanı'nda Lawazantiya şehrindeki isyandan bahseden bir kaç satır vardır³⁵. Bu satırların öncesinden başlayarak cümleleri takip ettiğimizde, kral Telipinu'nun tahta geçtikten sonra Hşaşuwa'ya sefer yaptığını ve burayı ele geçirerek tahrip ettiğini; sonra ordusunun Zizzilippa şehrinde olduğunu ve burada bir savaş yapıldığını; sonra kralın Lawazantiya'ya geldiğini ve burada "Laḥḥaş" adında birinin şehri isyana kıskırttığını, kralın da isyanı bastırdığını görüyoruz³⁶. Devam eden satırlarda, Huzziya ve kardeşleri konu edilerek, adları sayılan bazı kişilerin krala karşı gizli hareketlerinden ve sonuçta Panku tarafından cezalandırıldıklarından, ancak kralın bunları affettiğinden bahsedilir³⁷. Bu olayın hemen isyanı konu alan satırları takip etmesi, ikisinin bağlantılı olabileceğini gösterir.

Lawazantiya şehri III. Hattuşili'nin prensliği döneminde ilginç bir olayla karşımıza çıkar. Bu, III. Hattuşili'nin Lawazantiyalı rahip Pentipşarri'nin kızı Puduḥepa ile evlenmesidir. Söz konusu kralın zamanında yazılmış olan iki metinde bu olay konu edilmektedir.

Bunlardan III. Hattuşili'nin otobiyografisi olarak adlandırılan³⁸ metinde, III. Hattuşili henüz tahtta olmadığı dönemlerde kardeşi kral Muwattalli'nin Mısır'a yaptığı bir sefere katıldığını, bu seferden dönüş yolunda Lawazantiya şehrine, tanrıçaya kurban sunmaya, uğradığını ve burada tanrıçanın isteği üzerine rahip Pentipşarri'nin kızı Puduḥepa ile evlendiğini, ailesiyle birlikte tanrıçanın hizmetine girdiğini anlatır³⁹. Bu evlenme olayının yer aldığı diğer metin, III. Hattuşili'nin yeğeni Urḫi-Teşup'la olan mücadelesini konu alır⁴⁰. III. Hattuşili ile birlikte Puduḥepa tarafından yazdırıldığı, "Büyük Kral, Hatti ülkesi kralı, Büyük Kral, Hatti ülkesi kralı Mursili'nin oğlu, Büyük Kral, Hatti ülkesi kralı Şupiluliuma'nın torunu, Kuşşaralı adam Hattuşili'nin ahfadı, Hattuşili ve Büyük Kraliçe, Hatti ülkesinin kraliçesi Puduḥepa şöyle der"⁴¹

³⁵ KBo III 1 öy. II 20-21.

³⁶ KBo III 1 öy. II 16-21. Bak. I. Hoffmann, *Der Erlass Telipinu*, Theth 11 (1984), s. 28-29.

³⁷ KBo III 1 öy. II 21-30 Bak. Hoffmann, *a.g.e.*, s. 28-31.

³⁸ CHT 81'de otobiyografi olarak adlandırılan bu belgenin metin türü için farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Bunların hepsini bir arada görmek için bak. O. Soysal, "III. Hattuşili Büyük Metni' Bir Hitit..." *Arc. An.* I (1995), s. 139-40.

³⁹ KUB I 1 öy. II 69-82, III 1-6 + KUB XIX 71. Bak. H. Otten, *Die Apologie Hattusilis III*, *StBoT* 24 (1981), s. 16-17. Buradaki metinlerden KUB I 1 öy. II 80'de Lawazantiya şehrinin adının bulunduğu kısım kırıktır. Bu kısım paralel metin fragmanı KUB XIX 71 ile tamamlanmaktadır.

⁴⁰ KBo VI 29.

⁴¹ KBo VI 29 I 1-5. Bak. A. Goetze, *Hattuşili's Der Bericht über...*, Leipzig 1925, s. 44-45.

ifadesiyle anlaşılan bu metnin devamında kral, Lawazantiya İstarı'nın hizmetkârı ve İstar rahibi Pentipşarri'nin kızı Puduḥepa'yla tanrıçanın isteği üzerine evlendiğini anlatmaktadır⁴². Hitit sarayının bu Lawazantiyalı kraliçesi, dönemin belgelerinde politik, dini, hukuki işlerde çok etkin olması ile dikkati çeker. Mısır kralı ile dahi mektuplaşmış olan kraliçenin mührünün, bugün ele geçmemiş olan Gümüş Tablet üzerine yazdırılan Mısır'la yapılan barış antlaşmasında, kralınki ile birlikte bulunduğunu antlaşmanın diğer nüshalarıyla biliyoruz⁴³.

Hitit Devleti yıkıldıktan sonra Lawazantiya'nın hâlâ iskân edildiğini III. Salmanassar (M.Ö. 858-831)'a ait Anadolu'ya seferin anlatıldığı metin aracılığıyla biliyoruz. Bu metinde kralın yirminci yılında Fırat'ı geçtiği ve Hatti krallarını teslim olmaya çağırdığı anlatılmaktadır. Ancak bu çağrının olumsuz yanıtlanması üzerine Amanos Dağları'nı geçer ve Lusanda, Abarnani, Kisuatni⁴⁴ şehirleri ve tahkim edilmiş diğer şehirleri zapteder⁴⁵. Bu kayıt bize Lawazantiya'nın M.Ö. I. binyılın ilk yarısında hâlâ Anadolu'da söz sahibi şehirler arasında olduğunu göstermektedir.

3. Lawazantiya Panteonu

Hititçe çivi yazılı belgelerdeki Lawazantiya şehrine ilişkin tüm kayıtlar göz önünde bulundurulduğunda bu şehrin dinsel önemi hemen göze çarpar. Lawazantiya'nın bazı dinsel içerikli metinlerde bulunuyor olması⁴⁶ ve belgelerde Lawazantiya tanrıları ve tanrıçalarının anılıyor olmasının⁴⁷ yanı sıra dinsel önemine asıl III. Hattuşili dönemine tarihlenen belgelerde tanık oluyoruz. Yukarıda da ele alındığı gibi, III. Hattuşili'nin otobiyografisi ve yine bu belgeyle aynı içeriğe sahip bir başka belgede, kralın prens iken kardeşinin Mısır seferinden dönüşünde tanrıçaya kurban sunmaya

⁴² KBo VI 29 I 17-21. Bak. Goetze, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁴³ M. Darga, "Puduḥepa: An Anatolian Queen of the Thirteenth Century B.C." Mansel'e Armağan II. cilt. Ankara 1974, s. 948; Darga Kadın, s. 41 vd.

⁴⁴ Bu metindeki Kisuatni'nin Kizzuwatna, Lusanda'nın Lawazantiya olduğu kabul edilmektedir. J. Lewy, "Studies in the Historic Geography of the Ancient Near East", Or. XXI (1952), s. 291-92; Garstang-Gurney, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁵ Safar, *a.g.m.*, s. 19; Lewy, *a.g.y.*

⁴⁶ KBo IX 115 öy. 4 (=KUB VII 20 öy. 5=KUB XIV 125+126 öy. 4). Kizzuwatnalı Palliya'nın dinsel törenlerini konu alan bu metin burada öncelikle anmak gerekir. Diğerleri ise şu metinlerdir. KBo XVIII 102 öy. 3, ay. 19; KBo XVIII 103 II 21 ay. 25; KBo XXI 34 I 2, II 11, IV 40; KBo XIX 129 öy. 2, 4.

⁴⁷ Lawazantiya tanrıları ve tanrıçalarının hangi metinlerde geçtiği için bak. dn. 48-51.

Lawazantiya'ya uğraması ve burada İstar rahibinin kızıyla evlenmesi, bu şehirdeki İstar rahipliğinin önemli bir güce sahip olduğunu ortaya koyar. Lawazantiya'da güçlü bir İstar rahipliğinin bulunması da bu şehirdeki İstar kültürünün önemini gösterir.

Şehrin panteonundaki tanrılardan Lawazantiya şehrinin tanrıça İstar'ı belgelerde sık sık karşımıza çıkar. Ancak bu tanrıçanın adının yer almadığı Muwatalli'nin Fırtına Tanrısı Pihaşsaşi'ye Duası olarak adlandırılan metinden Lawazantiya şehrinin diğer tanrılarını ve tanrıçalarını öğreniyoruz⁴⁸; Haşigaşnawanza, Mulliara, Lawazantiya'nın tanrıları ve tanrıçaları, dağları ve nehirleri.

Lawazantiya Şehrinin Tanrıça İstarı kehanet ve fal metinlerinde en çok karşımıza çıkar⁴⁹. Bunun yanı sıra bu tanrıça tarihsel içerikli bir metinde⁵⁰ ve bir antlaşma metninde şahit tanrılar arasında⁵¹ geçer.

III. Hattuşili döneminde Lawazantiya İstarı'nın şehrin panteonunda öneminin artmasını⁵² iki nedene bağlayabiliriz. Bunlardan birincisi, kralın eşi ve hem kral üzerinde, hem de devlet işlerinde büyük etkisi olan Puduhepa'nın Lawazantiya İstarı'nın hizmetkarı ve İstar rahibi Pentipşarri'nin kızı olmasıdır. Bu kraliçenin güçlü kişiliği ve kendisini Kizzuwatnalı ya da Kummannili olarak sunmasıyla⁵³ da anlayabileceğimiz geçmişine bağlılığı ile Lawazantiya İstarı kültürünün etkinliği artmış olmalıdır. İkinci neden olarak ise III. Hattuşili'nin Şamuha İstarı'nın rahibi olarak yetiştirilmesi ve bu tanrıçaya olan bağlılığı⁵⁴ gösterilebilir. İki şehrin Tanrıça İstarı'nın ortak niteliklere sahip olmasının etkili olduğu da kabul edilebilir⁵⁵.

⁴⁸ KUB VI 45 öy. I 76-77 KUB VI 46 öy. II 41-42.

⁴⁹ KBo VIII 63 öy. I 11; KBo XVI 83 III 1; KUB V 20 III 27; KUB VI 15 II 10; KUB XVI 8 öy. 7, ay. 2,5; KUB XVI 74 13; KUB XXXI 69 öy. 4.

⁵⁰ KBo VI 29 I 17.

⁵¹ KBo IV 10 öy. 48.

⁵² R. Lebrun, "Lawazantiya, Foyer Religieux Kizzuwatnien", *Florilegium Anatolicum*, Paris 1979, s. 201.

⁵³ Bak. aşağıda dn. 62 ve dn. 64.

⁵⁴ R. Lebrun, *Samuha Foyer Religieux de L'Empire Hitite*, Lauvain-La-Neuve 1976, s. 22 vd.

⁵⁵ Lebrun, *Florilegium Anatolicum*, s. 203. Nitekim Tanrıça İstar'ın çift cinsiyetliliğini de anımsatan "elbiselerini bir erkek gibi giyiyorsun ve bir kadın gibi giyiyorsun" (sat.5-6) cümlelerinin de yer aldığı KUB XXXI 69'da III. Hattuşili, tıpkı kendini bağlı saydığı Şamuha İstarı'na olduğu gibi, Lawazantiya İstarı'na da "GAŞAN-IA" (hakimem) demektedir (sat. 4) Bundan başka Lawazantiya ve Şamuha şehirlerinin Tanrıça İstarları arasında, KUB XXXII 133'de konu olan Kizzuwatna'dan Şamuha'ya Kara Tanrıça kültürünün taşınması dolayısıyla ilişki kurulmaya çalışılır. Kara Tanrıça, III. Tudhaliya zamanında Şamuha'ya taşınmış ve orada adına

III. Ėattuşili döneminden sonra Lawazantiya İstarı, IV. Tudhaliya zamanında TarĖundaşşa kralı Ulmi-Teşup'la yapılan antlaşmada⁵⁶ diğeri bazı Hitit tanrıları ile birlikte yemin şehidi tanrıları arasında geçmektedir. Her ne kadar İstar artık bu kralın selefi dönemindeki gibi baş tanrıça olmasa da⁵⁷ yine de önemini devam ettirdiğı belli olmaktadır.

Yukarıda da belirtildiğı gibi, Muwatalli'nin duasında geçen Ėaşıgaşnawanza⁵⁸ ve Mulliyara, Lawazantiya panteonunun adı bilinen iki tanrısıdır. Bunların yanı sıra bir metinde⁵⁹ Lawazantiya'da Teşup ve Ėepat'ın varlığını da biliyoruz⁶⁰.

4. Lokalizasyon

M.Ö. II. binyıl Anadolu'sunun dikkati çeken şehirlerinden Lawazantiya'nın Kultepe Çağından itibaren sahip olduğı önemi herhalde konumuyla yakından ilgiliydi. Daha baştan söylemek gerekirse, şehrin Orta Anadolu'nun güneye, güneydoğuya açılan yolları üzerinde bulunuyor olması, bunun en önemli nedeni olarak görünür. Lawazantiya'nın lokalizasyonu konusuna girmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, şehrin tarihinden önce üzerinde durmamız gereken bu konuyu sona bırakmamızın nedeni, yukarıda tarihi ve şehre ilişkin diğeri bilgileri verirken ele aldığımız belgelerdeki kayıtların aynı zamanda lokalizasyonda da bize önemli ipuçları sağlıyor olmaları dolayısıyla tekrardan kaçınmak içindir.

---

bir tapınak yapılmıştı. Kizzuwatna'dan Taşındığı belirtilen bu kültün hangi şehirden çıkmış olduğı metinde belirtilmemektedir. Bu şehrin Lawazantiya olabileceğı ihtimali üzerinde durulur. Yine Şamuha şehrinde Tanrıça İstar kültünün gelişmesiyle, Lawazantiya şehrinde zayıflamış olan İstar tapınağının yeniden canlandırılması çabaları görülmektedir.. III. Ėattuşili döneminden sonra Şamuha İstarı kültünün gerilemesiyle Lawazantiya İstarı kültünün gerilemesi de birliktedir. Lebrun, *a.g.m.*, s. 203-204.

⁵⁶ KBo IV 10.

⁵⁷ Lebrun, Şamuha s. 23.

⁵⁸ Muwatalli'nin duasında geçen tanrı Ėaşıgaşnawanza'ya başka hiç bir metinde rastlamıyoruz. Şehir adı olarak Ėaşıgaşnawanta ise KBo IV 13 137 ve KUB XXV 32 I 15'de geçmektedir. Bak. E. Laroche. *Recherches sur les des dieux hittites*, Paris 1947, s. 81.

⁵⁹ KBo XIX 129 öy. 5.

⁶⁰ Lebrun, *Florilegium Anatolicum*, s. 201. Kizzuwatna kralı Palliya'nın dini töreninin anlatıldığı metin KUB VII 20 I 1-5 = KBo IX 115 öy. 1-4'de "Kummanni/Kizzuwatna kralı Palliya Kummanni/Kizzuwatna Teşubu'nu kurduğı zaman bunu şu şekilde ilan etti: Lawazantiya'daki..." ifadesinden hareketle Lebrun, Teşup kültünün de Lawazantiya'ya ilk girişinin, Kizzuwatna kralı Palliya zamanında olabileceğini belirtir.

Lawazantiya'nın lokalizasyonu konusunda öncelikle belirtilmesi gereken nokta, bu şehrin geçtiği tüm belgeler göz önünde bulundurulduğunda da kendiliğinden ortaya çıkan, klasik dönemlerdeki Kilikya olduğu kabul edilen⁶¹ Kizzuwatna ile yakın ilişkisi olduğudur. Özellikle III. Hattuşili dönemine ait belgeler değerlendirdiğinde bu şehrin Kizzuwatna'da olduğu kesin olarak ortaya çıkar. III. Hattuşili'nin Lawazantiyalı olduğunu bildiğimiz eşi Puduḫepa'nın III. Hattuşili ile II. Ramses arasındaki antlaşmadaki mühründe "Hatti ülkesinin kraliçesi, Kizzuwatna'nın, kızı, Puduḫepa'nın mührü" ifadesi bulunur⁶². Yine Puduḫepa'nın bir adak metninde kendini "Puduḫepa, büyük kraliçe, Hatti ülkesinin kraliçesi, Kummanni şehrinin⁶³ kızı" olarak sunar⁶⁴. Kraliçenin kendini Kizzuwatnalı ve Kummannili olarak sunması şüphesiz Lawazantiya'nın Kizzuwatna'da olduğuna çok açık bir işarettir.

Daha eski bir döneme ait olmak üzere, aşağıda tekrar değineceğimiz, Kizzuwatna kralı Palliya'nın Lawazantiya'da dini yükümlülüklerini yerine getirdiğinin anlatıldığı metinle⁶⁵ de bu şehrin Kizzuwatna ile olan ilgisi açıkça ortaya çıkar⁶⁶.

Lawazantiya'nın Kizzuwatna'yla ilişkisine bir işareti de, yukarıda da kısaca değinilen III. Salmanassar'a ait Asur metninde, sefer yapılan yerler arasında Lawazantiya ile eşlenen Lusanda ve Kizzuwatna ile eşlenen Kisuatni'nin birlikte geçiyor olmasında buluruz.

Lawazantiya'nın Kizzuwatna ile olan yakın ilişkisini böylece ortaya koyduktan sonra, şehrin lokalizasyonuna yol gösterebilecek metinleri kısaca gözden geçirmek gerekirse:

⁶¹ Goetze, Kizzuwatna, s. 34 vd.

⁶² Goetze, *a.g.e.*, s. 71.

⁶³ Hititler'in dinsel merkezlerinden biri olan Kummanni'nin Kizzuwatna'da olduğu, Kizzuwatna'nın belki başkenti olduğu, hatta Kizzuwatna şehri ile aynı olabileceği, Puduḫepa ile ilgili olarak verdiğimiz bu örneklerde, Palliya ritüelinde ortaya çıkar. Bu konuda bak. Goetze, Kizzuwatna, s. 9 vd. Kummanni'nin Saros (Göksu) üzerindeki antik Komana (Şar) olduğu kabul edilmektedir. Goetze, *a.g.e.*, s. 17; Garstang-Gurney, *Geography*, s. 51 vd.

⁶⁴ KUB XV 16 I 1. Bak. H. Otten-V. Soucek, *Das Gelübde der Königin Puduḫepa an die Göttin Lelwani*, StBoT 1 (1965), Wiesbaden, s. 16-17.

⁶⁵ Bak. dn. 60.

⁶⁶ Goetze, *a.g.e.*, s. 71.

Urşu kuşatması metni olarak bildiğimiz KBo I 11'de, kuşatma sırasında kralın karargahı olarak Lawazantiya'nın görünmesi⁶⁷ Urşu ve Lawazantiya şehirlerinin birbirinden çok uzakta olmadığı fikrini verir. Ancak, Urşu şehrinin de kesin lokalizasyonunun yapılmamış olması dolayısıyla dikkate değer bir sonuca ulaşamaz⁶⁸.

III. Hattuşili'nin kardeşinin Mısır seferinden dönüş yolunda Lawazantiya'ya uğraması⁶⁹, bu şehrin, şüphesiz Suriye ile Hattuşa arasında ya da Goetze'nin buna ilaveten belirttiği gibi; o sırada Hattuşili'nin yöneticisi olduğu Yukarı ülke arasında ulaşımı sağlayan yol üzerinde ya da yakınında bulunduğunu gösterir⁷⁰.

Bunu belirttikten sonra hemen daha önceki dönemlere, Asur Ticaret Kolonileri dönemi belgelerine dönüp, bir belgede, herhalde Anadolu'ya getirilen bir malın ilk olarak Lawazantiya'ya gitmesi gerektiğinin ısrarla belirtilmesini hatırlamak gerekir⁷¹. Buna göre Lawazantiya şehri, Asur'dan Kültepe (Kaneş)'ye devam eden ticaret yolunun Suriye'den Anadolu'ya ilk girişinde uğranılması gereken yer olarak ortaya çıkar. Bu da III. Hattuşili'nin Suriye'den girişinde uğradığı şehrin konumuyla uyumludur⁷².

⁶⁷ Bak. yukarıda s. 5.

⁶⁸ Urşu şehrinin lokalizasyonu konusunda ileri sürülen görüşlerden S. Smith. "Urşu and Hşaşum", An. St. VI (1956), s. 39-42'de ileri sürülen, kabaca Fırat'ın bausında, Kargamış'ın kuzeyinde Fırat ile Amanoslar arasındaki bölgede olabileceği en kabul edilebilir görünendir. I. Hattuşili'nin Yıllıkları'na göre kral Tel Açıana'da yerleştirilen Alalaş'a olan seferinden sonra sırasıyla Warşuwa (Urşu), İkakala ve Taşhınıya üzerine seferler düzenlemiştir (KBo X 2 I 19-21). Her halde bu şehirler kralın Alalaş'tan Hattuşa'ya dönüş istikametinde olmalıydılar. Buna göre Urşu, Alalaş (Tel Açıana)'dan kuzeye doğru bir yerde aranmalıdır. Urşu kuşatması metninde ise, kuşatma sırasında Urşu, Kargamış ve Hıalap şehirleriyle ilişkide görünmektedir. (KBo I 11 öy. 21, ay. 25,28). Bu iki şehrin Urşu'nun müttefiği olduğu izlenimi edinilmektedir. Kargamış ve Halep'in konumu ve kralın kuşatma sırasında Kizzuwatna'da bulunduğunu bildiğimiz Lawazantiya'yı karargah olarak seçmiş olması, Smith'in lokalizasyon denemesine "Kizzuwatna'ya doğru" ifadesini ekleyebileceğimizi ve dolayısıyla KBo I 11'deki bu durumun Lawazantiya'dan çok Urşu'nun yerinin tarifine katkıda bulunduğunu belirtmeliyiz.

⁶⁹ Bak. s. 6.

⁷⁰ Goetze, *a.g.e.*, s. 71.

⁷¹ KTK 64. Veenhof, *Aspects of Old.*, s. 332; RIA, s. 434.

⁷² Asur Ticaret Kolonileri döneminde Asur'dan Kaneş'e ticaret yollarının ve Hititler'in güneye yollarının güzergahı için bak. N. Baydur. Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1970, s. 19 vd., 22-23, harita 2 ve 3. Ayrıca bak. U.B. Alkm, "Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi", *Bellekten*, XXIII/89 (1959), s. 70-71 ve dn. 55. Kayseri'den Kilikya Ovası'na yollar için de *a.g.m.*, s. 61.

Kizzuwatna kralı Palliya'nın dini töreninin anlattığı metindeki⁷³ "...Lawazantiya'daki yedi kaynağın temiz sularını ayırdı ve temiz su..." (sat. 4-6) cümlesi lokalizasyona yardımcı olabilecek bir hususu ortaya koyar. Buna göre Lawazantiya su kaynaklarının bol bulunduğu bir yerde ya da yakınında olmalıdır⁷⁴.

Teşup ve Hepat için yapılan bayram törenlerini konu alan bir metinde "Lawazantiya şehrinde Tarmana ırmağında" sözleri vardır⁷⁵. Bundan bir önceki satırda da "sekizinci günde Alda Irmağı'nda su alıyor" ifadesi vardır. Şu halde Alda Irmağı ve Tarmana Irmağı⁷⁶ Lawazantiya şehri yakınında bulunuyor olmalıdır. Özellikle Tarmana ve Lawazantiya çok yakın ilişkili olmalıdır. Hatta metinlerdeki ifade her ne kadar açık olmasa, çümlenin başı ve sonu kırk olsa da, şehrin bu akarsunun kenarında olduğu anlamı çıkarılabilmektedir.

Lawazantiya'nın lokalizasyonu için ileri sürülen görüşleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Goetze⁷⁷, Garelli⁷⁸ ve Lebrun⁷⁹, Lawazantiya'nın yerini Kummanni ve Fırat arası; Bilgiç⁸⁰, Tarsus ile yeri saptanamayın Urşu arasında bir yerde; Cornelius⁸¹, Ovalık Kilikya ya da Batı Kataonia'da; Garstang-Gurney⁸² ve Orlin⁸³, Doğu Kilikya'da; Ünal⁸⁴, Malatya civarında diye çok geniş tariflerle vermektedirler.

⁷³ Bak. dn. 60.

⁷⁴ Bu yönde hemen aşağıda değineceğimiz KBo XVIII 102 ay. 19 ve bunun dışında KBo XVIII 103 21 ve KBo XIX 129 öy. 2-4'de fikir verir.

⁷⁵ KBo XVIII 102 ay 19. Bak, Lebrun, *a.g.m.*, s. 205-206

⁷⁶ Del Monte, *Die Orts-und...* (suppl.), s. 211'e göre M. Forlanini, SM 1 (1979), s. 171'de Yukarı Ceyhan'ın kolu diyor.

⁷⁷ Goetze, *a.g.e.*, s 71 vd.

⁷⁸ Garelli, *a.g.e.*, s. 106, 111-113.

⁷⁹ Lebrun, *a.g.m.*, s. 198.

⁸⁰ Bilgiç, *a.g.m.*, s. 26.

⁸¹ Cornelius, "Zur hethitischen Geographie...", RHA XVI (1958), s. 8; "Neue Arbeiten...", *Anatolica I* (1967), s. 75. *Geschichte der Hethiter*, Darmstadt 1973, s. 75.

⁸² Garstang-Gurney, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁸³ Orlin, *a.g.e.*, s. 81.

⁸⁴ A. Ünal, *Ḫattušili III*, Heidelberg 1974, s. 200.

Bossert⁸⁵, Malatya'daki bir hiyeroglif yazıtta Fırtına tanrısına libasyon yapılan ve "kap" ideogramı ile gösterilen şehrin adının aynı şekilde Elbistan Karahöyük'te bulunan bir hiyeroglif yazıtta da geçtiğini belirterek, şehrin adının sonundaki fonetik tamlama ile bu bölgede bulunması muhtemel Lawazantiya'nın adından hareketle "kap" ideogramının Hitit çivi yazısındaki karşılığını tespit etmiştir. Buna göre söz konusu adın Lawazantiya olabileceğini ileri sürmüş ve şehrin Fırtına Tanrısı'nın hem Malatya hem de Karahöyük'te kutsanmasına dayanarak, Lawazantiya'nın Melitene'de bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bossert'in bu tespitlerindeki haklılığını vurgulayarak Lewy⁸⁶ de Lawazantiya'nın Karahöyük'te lokalizasyonunu ileri sürer.

Yukarıda ele aldığımız, şehrin lokalizasyonuna yol gösteren çivi yazılı belgelerdeki kayıtları göz önünde bulundurduğumuzda, Kilikya'nın kuzey-doğu taraflarında Lawazantiya'yı aramak için pek çok nedenimiz olduğunun farkına varırız. Bilhassa Asur Ticaret Kolonileri devri belgelerinde, Lawazantiya ile yakın ilişkide görünen Hırma (Hırama)'nın her ne kadar kesin lokalizasyonu yapılamasa da genellikle bu bölgede aranması⁸⁷ dikkate değerdir. Yine yukarıda verdiğimiz, şehrin muhtemel yerine ilişkin şimdiye dek araştırmacıların ileri sürdükleri görüşlerde de genellikle sözünü ettiğimiz bölge gösterilmiştir. Lawazantiya'nın yeri için çivi yazılı belgelerden edinilen bilgiler, Seyhan-Göksu (Saros) vadisinde yerleştirilen antik Komana ile aynı olduğu kabul edilen Hititler'in Kummannisi'nden doğuya, Elbistan'a doğru olan bölgeyi işaret etmektedir. Nitekim Lawazantiya'nın üzerinde olması gereken⁸⁸ Asur'dan Kane's'e uzanan ticaret yolları ve Hititler'in güneyle, Suriye'yle, ilişkilerinde kullandıkları yolların bu bölgeden geçiyor olması⁸⁹ buna destek olur. Sözünü ettiğimiz yerde, Elbistan Karahöyük'ün bulunması dikkat çekicidir⁹⁰. Bossert'in Karahöyük ile Lawazantiya'nın ilişkisini ortaya

⁸⁵H. Th. Bossert, "Hitit Hiyeroglif Metinlerinde Tanrıça, Hapat", *Belleten* XV (1951), s. 328 vd.

⁸⁶J. Lewy, "Od Assyrian Evidence...", *HUCA* XXXIII (1962) s. 52 dn. 37.

⁸⁷Bak. Tischler-del Monte, *a.g.e.*, s. 125.

⁸⁸Bak. s. 11.

⁸⁹Bak. dn. 72.

⁹⁰Dn. 72 ile ilgili konuya ek olarak burada T.-N. Özgüç, Karahöyük Hafriyatı Raporu, Ankara 1949, s. 48-49'daki şu satırları anımsatmak gerekir: "...Elbistan düzlüğünü, Doğu Toroslar 'daki tabii belleri yerinde tetkik edenler, iskan yerlerini bunlara bağlayanlar, ilk ve orta çağ yollarını göz önünde tutanlar, Asurlu tüccarların aynı zamanda ve bilhassa Malatya-Sarız-Kayseri hattını da takip ettiklerine kat'i surette inanacaklar ve bu devrin şehirlerini de buna göre kıymetlendireceklerdir..."

koyması dolayısıyla Karahöyük'ün Lawazantiya olabileceği ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

Karahöyük, Elbistan'ın 10 km. kuzeybatısında ve Izgın Köyü'nün de 5 km. kuzeyinde yer almaktadır. Güneybatısında höyüğün hemen kenarında Hurman Suyu akmaktadır⁹¹. Hogarth tarafından, "Göskun'dan Elbistan'a giden yol üzerinde Izgın'ın bir mil batısında büyük bir kaynak ya da kaynakların bulunduğu ve buradan akan suların bir gölcükte toplanarak, Ceyhan'la birleştiği yerden az önce Hurman Suyu'na karıştığı" belirtilir⁹². Bu durum yukarıda belirttiğimiz Lawazantiya'nın "Tarmana Irmağı ile çok yakın, hatta kısıyında olabileceği" ve "Lawazantiya şehrinin su kaynaklarını bol bulunduğu bir yerde ya da yakınında olabileceği" ile uyum içindedir.

⁹¹ Özgüç, *a.g.e.*, s. 16.

⁹² D.G. Hogart-J.A.R. Munro, *Modern and Ancient Roads in Eastern Asia Minor*, London 1893, s. 677, 686.